

Vokalická kvantita v přejatých slovech v češtině: Výsledek výzkumu výslovnostního úzu*

Vowel length in loanwords in Czech: Results of a survey of pronunciation usage

This article draws on data obtained through research on pronunciation among Czech speakers in the two most populous cities in the Czech Republic (Prague, Brno, 2014). Fluctuation in vowel length (vowel quantity) was observed in 240 of 300 researched expressions of foreign origin. The vowel quantity fluctuates particularly in word endings (e.g. *-on*: *balon* 'ball', *citron* 'lemon'; *-ura*: *literatura* 'literature', *procedura* 'procedure'). But because it does not fulfil a particular function, it does not prevent the spoken words from being understood. When comparing our results with those from studies conducted in the second half of the 20th century, we observed a growing tendency in Czech to shorten the vowels in loanwords (for instance, the word endings *-iv*, *-ivní*). However, this trend is not observable everywhere; for instance, the ending *-in* continues to be pronounced in its longer form (in 90 % of cases), although a wider range of shorter versions was expected here as well. There are also quite contradictory tendencies, for instance the word *kontejner* 'container' or *evangelium* 'gospel' do not have long forms in the dictionaries, but the research reveals that long vowels are often pronounced. The results also suggest that in many expressions the vowel length in Czech is influenced especially by the age of the respondents.

Key words: Czech, loanwords, pronunciation, usage, vowel length/quantity

Klíčová slova: čeština, přejatá slova, výslovnost, úzus, vokalická délka/kvantita

1 Úvod

Ve spisovné češtině rozlišujeme (kromě diftongů) pět vokalických kvalit, z nichž každá má krátkou a dlouhou podobu: /i, í, e, é, a, á, o, ó, u, ú/. Rozdíl mezi krátkými a dlouhými vokály se uplatňuje i ve slovech přejatých z cizích jazyků, někdy dokonce výrazněji než v domácí slovní zásobě (např. /ó/ se vyskytuje pouze u přejatých slov;¹ minimální pár dvojice *o-ó* tak musí obsahovat

* Příspěvek vznikl v rámci grantového projektu GAČR 13-00372S *Výslovnost neintegrovaného lexika v češtině* a s podporou RVO 68378092.

¹ Dlouhé *ó* lze rovněž nalézt ve výrazech do češtiny již značně adaptovaných, např. *pór*, *pórek*. Ještě Příruční slovník jazyka českého však zachycuje pouze podobu *por* s krátkým *o*, od něhož bylo deminutivní slovo *pórek* odvozeno českou příponou, přičemž byl přizpůsoben i způsob psaní tak, aby odpovídal výslovnosti. V pozdějším Slovníku spisovného jazyka českého jsou již zachyceny výhradně počeštěné podoby *pór*, *pórek*.

alespoň jedno slovo cizího původu, např. *lože-lóže, nota-nóta*), ne vždy však rozdíl v kvantitě² plní distinktivní funkci (např. v zakončeních, kde pozorujeme kolísání nejčastěji; porozumění tím však není narušeno, srov. např. [balon], [balo:n]; [procedura], [procedu:ra]).

V domácí slovní zásobě se délka v pravopisné podobě slov důsledně vyznačuje, u části slovní zásoby cizího původu označena rovněž bývá (*fráze, schéma*), v některých přejatých slovech však nikoliv (*minus* [mi:nus]), mnohé výrazy mají v písmu dubletu (*intenzivní/intenzívni*). Nejen z tohoto důvodu pak kvantita vokálů v přejatých slovech ve výslovnosti kolísá.³

Ačkoli je zřejmé, že ve výslovnosti přejatých slov (zejména u délky vokálů) dochází v češtině v posledních desítkách let k výrazným posunům, nebyla tato problematika již delší dobu hlouběji zkoumána. Vzhledem k tomu, že od vydání ortoepické příručky Výslovnost spisovné češtiny (1978, dále jen VSČ) uplynulo již přes 30 let, není překvapivé, že údaje v ní obsažené jsou dnes v mnoha ohledech zastaralé a neodpovídající současné normě. Navíc téměř ihned po jejím vydání se ke kodifikaci vokalické délky vyskytly závažné připomínky (podrobně jsou popsány např. u Sticha, 1982). Již v roce 1985 vzešly od ortoepické komise ÚJČ nové návrhy na úpravu kodifikace, jež se především týkaly právě vokalické kvantity (srov. Buchtelová, 1985 a 1986); k vydání připravované nové kodifikační příručky však tehdy nedošlo.

Pravidla českého pravopisu v roce 1993 (včetně Dodatku v roce 1994, dále jen PČP) přinesla změny nejen v pravopise, ale i ve výslovnosti. Ty byly konzultovány s fonetiky, avšak nelze zjistit, z jakých podkladů se přesně vycházelo, v odborné literatuře z té doby nacházíme o realizovaných výzkumech pouze letmé zmínky (srov. např. Hůrková, 1995, s. 52); podkladové materiály k PČP již nejsou k dispozici.⁴ Při zjišťování výslovnostních podob v novějších příručkách narážíme na fakt, že žádná z nich není zaměřena primárně na výslovnost, takže doporučené podoby, především ty dubletní, nejsou uváděny explicitně a soustavně. Je pak problematické např. rozpoznat, u kterých výrazů je výslov-

² Pro účely tohoto textu považujeme termíny *vokalická kvantita* a *vokalická délka* za synonymní. Neužíváme naopak výraz *trvání* (dlouhý vokál u jednoho mluvčího může trvat kratší dobu než krátký vokál jiného mluvčího). Jsme si vědomi faktu, že např. dvojice /i-í/ se ve výslovnosti liší také kvalitou.

³ V případě vokalické kvantity existují u přejatých slov následující vztahy mezi písmem a výslovností, dané PČP (1994): krátké písmeno – krátký vokál (např. *strategie* [strategtje]); krátké písmeno – dubletní výslovnost (*motív* [mottf], [moti:f]); krátké písmeno – dlouhý vokál (*minus* [mi:nus]); dubleta v písmu – dubletní výslovnost (*benzín/benzín* [benzɪn], [benzi:n]); dlouhé písmeno – dlouhý vokál (*zóna* [zo:na]). Před rokem 1993 se vyskytovaly (např. ve VSČ, 1978) navíc vztahy: dlouhé písmeno – dubletní výslovnost (*sezóna* [sezona], [sezo:na]); dubleta v písmu – dlouhý vokál (*benzín/benzín* [benzi:n]).

⁴ Za tuto informaci děkuji O. Martincové.

nostní dubleta, a u kterých se naopak výslovnost neuvádí proto, že odpovídá (jediné) pravopisné podobě (podrobněji viz Štěpánová, 2013a, s. 282; 2013b, s. 119).

2 Data

V tomto článku vycházíme z výsledků výzkumu výslovnostního úzu, který probíhal v Praze a v Brně v roce 2014. Zúčastnilo se ho 300 respondentů (se základním, středoškolským a vysokoškolským vzděláním ve věkových kategoriích 18–39 let, 40–59 let a nad 60 let, mužů i žen), od nichž jsme získali realizaci 300 zkoumaných slov – apelativ i proprií pocházejících z cizích jazyků, celkově tedy 90 000 vyslovených podob. Zkoumaná slova, u nichž bylo možné předpokládat fonetickou variabilitu a (často zároveň) jejichž grafická forma se od výslovnosti výrazně liší, byla excerpována na základě frekvenčního seznamu z korpusu SYN2010. Každý z výrazů byl zapojen doprostřed krátké věty, které byly respondentům postupně promítány v powerpointové prezentaci. Každou z vět si měl účastník výzkumu zapamatovat a pak ji (již bez textové opory) vyslovit (podrobněji viz Duběda – Havlík – Jílková – Štěpánová, 2014).⁵ Protože se jednalo o výzkum úzu, nikoli normy, nelze zde prezentované výsledky pokládat např. za návrh nové ortoepické kodifikace, avšak měly by (přínejmenším) posloužit jakožto podklad k diskusi o ní.

Z 300 zkoumaných výrazů cizího původu se vyskytuje (jakékoli) kolísání ve vokalicke kvantitě nejméně u 3/4 z nich. Nelze však směřovat např. kolísání kvantit u slov typu *kontejner* (často do značné míry adaptovaných) s kolísáním pravopisně zcela neadaptovaných anglicismů typu *software* (které do češtiny pronikly daleko později) ani s kolísáním u zkratk (např. *ISO*) a u proprií (např. *Pierre*). Dále se proto budeme věnovat pouze první z uvedených kategorií, do níž patří 125 výrazů. Ty je možné dále členit do různě vymezených skupin: slova kolísající v zakončeních⁶ (99 výrazů, např. *milion*) versus slova kolísající jinde než v zakončeních (26 výrazů, např. *party*); slova, v nichž je kolísající vokál v písmu označen výhradně krátkým samohláskovým písmenem nebo je přípūs-

⁵ Metoda výzkumu je podrobněji popsána rovněž na webových stránkách <http://www.ujc.cas.cz/veda-vyzkum/vyzkum/vyslovnost.html> (cit. 2015-09-01); výsledky výzkumu lze pak nalézt v online databázi výslovnostního úzu cizích slov <http://dvucs.ff.cuni.cz> (cit. 2015-07-13).

⁶ Jsme si vědomi poněkud vágního vymezení daných skupin na základě tradičně užívaného „netermínu“ *zakončení* (označujícího obvykle širší koncovou část slova, než je např. poslední slabika). Při třídění jednotlivých výrazů jsme však narazili pouze na malý počet slov, u nichž nebylo zjevné, kam je zařadit. Vzhledem k tomu, že cílem tohoto textu není jednoznačná kategorizace, ale třídění do skupin pouze účinně napomáhá orientaci v problematice kolísání vokalicke kvantit, považujeme tento přístup za adekvátní a dále nebudeme zařazení konkrétních výrazů tematizovat/obhajovat.

těna grafická dubleta (110 výrazů, např. *aktivní, pasivní*) versus slova s kolísajícím vokálem, který je v písmu reprezentován dlouhým samohláskovým písmem (15 výrazů, např. *diagnóza*). Na základě zjištěných výsledků lze rozlišit skupinu slov chovajících se ve výslovnosti poměrně ustáleně (tj. u mluvčích značně převažuje buď dlouhý, nebo krátký vokál) a skupinu výslovnostně kolísajících výrazů. Dále v textu budeme využívat všechna tato kritéria.

Protože vokalická kvantita není jev binární, lze v konkrétních realizacích identifikovat různé stupně krátkosti, respektive délky samohlásek. Často se vyskytují takzvané polodélky čili samohlásky delší než běžné krátké, ale také kratší než obvyklé dlouhé. Mezi českými fonetiky však panuje shoda, že nemá smysl zvláště s ohledem na kodifikaci rozlišovat více stupňů kvantity než dva základní, tedy krátkost a délku. Obvykle se proto i polodélky hodnotí jako jeden ze způsobů vyslovení délky (srov. např. VSC, 1978, s. 42; Novotná-Hůrková, 1983, s. 136; Hůrková, 1995, s. 51), v souladu s tím jsme transkribovali i nahrávky získané během výzkumu. Statistickou významnost zjištěných rozdílů jsme ověřovali pomocí testu chí-kvadrát s referenční hodnotou $p \leq 0,05$.⁷

3 Zakončení s převahou krátkého vokálu

Největší skupinu tvoří zakončení, v nichž se v současném úzu projevila naprosto převažující tendence realizovat krátký vokál. Tato tendence není nijak překvapivá u zakončení *-logie* a *-urní* (zkoumané výrazy: *analogie, kulturní*), u nichž byl krátký vokál vždy i kodifikován jako jediná možná podoba (ve výslovnosti i v písmu).

Zakončení *-logie*, *-urní*

Někteří mluvčí ze střední a starší generace v zakončení *-logie* vyslovovali délku (v porovnání se skupinou mladých mluvčích se jedná o statisticky významné rozdíly). Celkově však tak činila pouhá 3 % respondentů, dělo se tak napříč vzdělanostními skupinami, spíše než o silnou tendenci šlo tedy o individuální výslovnost, která může mít expresivní zabarvení, případně o mylný předpoklad, že je taková podoba z hlediska svého původu náležitá.⁸ Dlouhý vokál v zakončení *-urní* se vyskytl pouze ve 2 % případech a žádné rozdíly napříč zkoumanými skupinami mluvčích nejsou statisticky významné.

Tendence realizovat krátký vokál se dala předpokládat i u zakončení *-log*, *-agog*, *-onie*, *-ida*, *-oda*, *-orie* (zkoumaná slova: *psycholog, katalog, archeolog*;

⁷ V souladu s doporučením J. Volína (2007, s. 134) jsme používali test chí-kvadrát s Yatesovou korekcí. Pokud byla některá z očekávaných četností menší než 5, ověřovali jsme statistickou významnost pomocí Fisherova testu (viz Volín, 2007, s. 134). Vzhledem k tomu, že cílem tohoto příspěvku je upozornit zejména na obecnější tendence související s vokalickou kvantitou v češtině, nikoli detailně statisticky analyzovat všechna nashromážděná data, budeme na statisticky významné odlišnosti sice v textu upozorňovat, avšak bez uvádění konkrétních pravděpodobnostních hodnot p .

⁸ Komponent *-logie* však vychází z řeckého *-logia*.

pedagog; harmonie, filharmonie, symfonie; pyramida; metoda; historie, teorie, kategorie), u nichž sice VŠČ (1978) v naprosté většině připouštěla ve výslovnosti dubletu, avšak PČP (1994) již doporučují výhradně krátký vokál, což odpovídá i jediné možné pravopisné podobě.

Zakončení *-log, -agog*

Z dnešního pohledu může poněkud udivovat, že VŠČ (1978) kodifikovala u slov zakončených na *-agog* či *-log* výslovnostní dubletu, např. *pedagog* [pedagok], [pedago:k], *katalog* [katalok], [katalo:k]; dlouhý vokál totiž respektuje původní latinskou, respektive řeckou délku jen v některých případech. Žádné jiné kodifikační příručky dlouhou variantu nepřipouštějí ani nepřipouštěly. Náš výzkum potvrzuje v úzu naprostou převahu krátkých podob (*archeolog*: 99 %; *katalog*: 99 %; *pedagog*: 97 %; *psycholog*: 96 %), zbývající zanedbatelné množství podob dlouhých vychází z velké části z kategorie nejstarších respondentů a od vysokoškoláků.

Zakončení *-onie*

Ačkoli VŠČ (1978) i v tomto zakončení kodifikovala výslovnostní dubletu, např. [harmo-nije], [harmo:nije], PČP ji nikdy (tj. ani před rokem 1993) nedoporučovala. U zkoumaných slov zakončených na *-onie* v současném úzu krátké podoby převažují (*filharmonie* 92 %, *symfonie* 96 %, *harmonie* 98 %), vyšší výskyt dlouhých podob zaznamenáváme pouze u starší generace, rozdílů jsou zejména ve srovnání s mladou generací statisticky významné. V současnosti by však někteří uživatelé češtiny již mohli dlouhý vokál v tomto kontextu hodnotit jako projev archaičnosti, expresivity, vliv slovenštiny apod.

Zakončení *-ida, -oda*

Slova se zakončeními *-ida, -oda* se ve výzkumu objevila pouze jednou, nelze tedy stanovovat přesnější tendence, pouze je možné konstatovat, že potvrzují všeobecný trend preferovat krátké vokály (*pyramida* 96 %, *metoda* 97 %). Opět platí, že dlouhé podoby se vyskytují zejména u starších respondentů, rozdílů oproti střední a mladší generaci jsou statisticky významné.

Zakončení *-orie*

Podíl podob s krátkým *o* u zkoumaných výrazů se zakončením *-orie* je celkově naprosto převládající (*historie* 100 %, *teorie* 99 %, *kategorie* 98 %). Na rozdíl od slova *historie* kodifikovala VŠČ (1978) u výrazů *teorie* a *kategorie* výslovnost dubletní (stejně jako u mnoha dalších apelativ zakončených na *-orie*, srov. např. *alegorie, kalorie, satorie, trajektorie, tratorie*; zakončení *-orie* je navíc uvedeno v úvodním obecném výkladu mezi těmi, u nichž je správná jak výslovnost dlouhá, tak krátká, viz VŠČ, 1978, s. 43).⁹ Dubletní podoby připouští i např. J. Hůrková (1995, s. 53), ne však PČP. Podle našeho názoru mohou v současnosti dlouhé varianty, které se vyskytují výhradně u starší generace, vyvolávat např. dojem expresivity.

⁹ Výjimku, kterou tvoří odmítnutí podoby [histo:rje], lze vysvětlit např. tím, že autoři VŠČ považovali tuto variantu za příliš expresivně působící, a proto ve spisovném projevu za nevhodnou. Podle našeho názoru však v současnosti může podobný dojem vyvolávat např. i podoba [teo:rje], a to zejména tehdy, pokud je vyslovena výrazná délka, nikoli polodélka.

Výrazné tendence k upřednostňování krátkosti se však projevily i u dalších zakončení. Jedná se o výslovnost krátkého vokálu /e/ v zakončení *-erie*, u něž VSČ (1978) kodifikovala plošně dubletu, a zejména /i/ v zakončeních *-iv*, *-iva*, *-ivní*, *-ivně*, *-ive*, *-ivum*, v nichž kodifikovala VSČ (1978) výhradně dlouhý vokál, což bylo následně terčem kritiky (srov. např. Stich, 1982), následně PČP (1994) připustila dubletu. Tendence ke krátkosti je natolik silná, že v úzu jsou krátké realizace většinou zcela převládající. Není bez zajímavosti, že některá z takto zakončených slov mají spisovnou pravopisnou podobu jak s krátkým, tak s dlouhým samohláskovým písmenem (např. *archi/iv*, *intenzi/ivní*) – ne vždy však dubleta v grafice napomáhá tomu, aby byl podíl dlouhých variant ve výslovnosti větší.

Zakončení *-erie*

Slova se zakončením *-erie* byla do výzkumu zařazena tři (*bakterie*, *baterie*, *galerie*). U všech naprosto převládla (z 97 % a více) výslovnost s krátkým vokálem. Dlouhé podoby byly zaznamenány zejména ve starší generaci, rozdílů však nejsou statisticky významné. Jak již bylo řečeno, VSČ (1978) uvádí u tohoto zakončení plošně dubletu, PČP (1994) kodifikují (výslovnostní i pravopisnou) dubletu u *bakterie* a *galerie*, nikoli u *baterie*. Nabízí se otázka, zda se dlouhý vokál ve výrazu *baterie* vůbec ve spisovné nepříznačkové češtině někdy vyskytoval – v našem výzkumu totiž ani mezi starší generací nebyl jediný mluvčí, který by užil podobu [ba:te:rije]. Dubleta zde tedy byla připuštěna pravděpodobně ve snaze o sjednocení celé skupiny se zakončením *-erie* (srov. VSČ, 1978, s. 43), nikoli na základě reálné výslovnosti konkrétního slova.

Zakončení *-iv*, *-iva*

Zakončení *-iv* obsahují čtyři zkoumané výrazy (*archiv*, *detektiv*, *kolektiv*, *motiv*), zakončení *-iva* pak rovněž čtyři slova (*administrativa*, *alternativa*, *iniciativa*, *lokomotiva*). U všech v úzu více či méně převažuje výslovnost s krátkým vokálem (srov. tabulku 2 na konci příspěvku), který se také jako jediná možnost podle PČP (1994) připouští v grafice – až na substantivum *archiv*, které není na rozdíl od ostatních zakončeno na *-tiv* a v němž je možná v písmu dubleta *archi/v/archív*. Stejná příručka uvádí ve výslovnosti u všech čtyř zkoumaných výrazů dubletní podobu. Oproti VSČ (1978), která ve výslovnosti kodifikovala výhradně dlouhý vokál, se v těchto zakončeních jedná o jasnou tendenci k vokalické krátkosti (tyto tendence zaznamenává již Hůrková, 1995, s. 52). U většiny z výrazů dokonce nyní v úzu krátký vokál absolutně převládá (*lokomotiva*: 98 % podob s krátkou samohláskou, *motiv*: 98 %, *detektiv*: 96 %, *kolektiv*: 96 %, *alternativa*: 95 %), poněkud vyšší míru kolísání jsme zaznamenali u slov *administrativa*: 86 %, *archiv*: 81 %, *iniciativa*: 78 %. Substantivum *archiv* vykazuje v této skupině téměř nejvyšší zastoupení podob s dlouhou samohláskou, lze zde uvažovat o souvislosti s tím, že jako jediné z této skupiny bylo a dosud je kodifikováno kromě krátkého i s dlouhým samohláskovým písmenem. U ostatních výrazů zakončených na *-iv* se dlouhé podoby vyskytují častěji u brněnských než u pražských mluvčích, celkově však i v Brně krátké podoby převládají. Vyšší zastoupení podob s dlouhou samohláskou u výrazů *administrativa* a *iniciativa* není snadno vysvětlitelné, avšak lze konstatovat, že tyto podoby jsou frekventovanější (statisticky významně) u starší generace (na rozdíl od slova *archiv*, kde se žádné takovéto významné tendence nevyskytují).

Je pravděpodobné, že podoby typu [lokomoti:va], [moti:f], [detekti:f], které byly mezi lety 1957–1993 jediné kodifikované a aktuální PČP (1994) je akceptují jako dubletní, by část rodilých mluvčích češtiny v současnosti hodnotila jako např. archaické, expresivní, nářeční apod.

Zakončení *-ivní/-ivně*

Výrazů s těmito zakončeními se vyskytlo ve výzkumu větší množství, konkrétně devatenáct adjektiv s *-ivní*¹⁰ a sedm adverbii s *-ivně*.¹¹ Podle PČP (1994) je u těchto výrazů přípuštěna dubletní výslovnost, což odpovídá starší kodifikaci v PČP (1957). Avšak ortoepická kodifikace VSČ (1978) zavedla u těchto zakončení jako spisovnou pouze výslovnost s dlouhým vokálem s očekáváním stabilizace výslovnostní normy – již tehdy výrazná tendence k výskytu krátkosti však přetrvávala i nadále (srov. Hůrková, 1995, s. 52), podle našeho názoru se spíše ještě zintenzivnila. V současném úzu výslovnost s krátkým vokálem absolutně převažuje (a to nejméně u 94 % mluvčích v případě výrazu *definitivně*, až po 100 % mluvčích u slov *relativně* a *konzervativní*, srov. tabulku 2).

Ač se v tomto příspěvku zabýváme primárně výslovností a nikoli grafikou, považujeme za případné vyjádřit se zde podrobněji i k pravopisné stránce. PČP 1957 kodifikovala v písmu dubletní podoby *-ivní/-ivní*, respektive *-ivně/-ivně* u veškerých takto zakončených výrazů s výjimkou takových, v nichž *i*-ovému vokálu předcházely souhlásky *d, t*. Z retrográdních seznamů slov v češtině (např. Těšitelová – Petr – Králík, 1986, s. 84) lze snadno zjistit, že většina takto zakončených slov spadá právě do skupiny zakončené na *-divní/-tivní*, u které se dubleta v písmu nekodifikovala proto, že by kombinace *-dí-, -tí-* mohla uživatele češtiny svádět k nenáležitému měkčení konsonantu, tj. vzniku skupin [di:, ti:], srov. např. PČP, 1957, s. 49.¹² Podle J. Hůrkové ortoepická komise při sestavování VSČ II očekávala, že grafický obraz slov ovlivní výslovnost a napomůže její stabilizaci; to se nespěnilo, tendence realizovat krátké samohlásky pokračovala, přičemž roli sehrála např. i pokračující neznalost latiny (Hůrková, 1995, s. 52). Pokud se však většina slov zakončených na *-ivní* podle kodifikace zapisovala s krátkým samohláskovým písmenem, protože spadala do výše popsané převažující „výjimky“, nelze podporu výslovnosti dlouhého vokálu očekávat. Vzhledem k tomu, že ani u ostatních výrazů, u nichž v písmu dubleta možná je, jsme nezaznamenali zvýšený výskyt výslovnostních podob s dlouhým vokálem, nepovažujeme u daného jevu takovýto vliv za potenciálně významný.

Již na konci 80. let 20. století bylo výzkumem výslovnostního úzu zjištěno, že převažuje výslovnost krátká (ač respondenti považovali za spisovnou délku, srov. Hůrková, 1995,

¹⁰ Mezi slova se zakončením *-ivní* spadá i výraz *naivní*. V grafice však před *-ivní* nepředchází souhláskové písmeno, jako je tomu u ostatních výrazů, ale samohláskové písmeno *a*, což ve výslovnosti obvykle vede ke vzniku epentetického *j*. Vzhledem k odlišné povaze a chování slova *naivní* zde nikdy nebyla kodifikována dubleta v písmu ani ve výslovnosti (a jak se dalo předpokládat, ani v našem výzkumu se podoby typu [naji:vňi:] neobjevily, mezi zkoumané výrazy bylo zařazeno především kvůli možnému výskytu rázu).

¹¹ Ne všechna zkoumaná adverbia jsou např. ve VSČ (1978) explicitně uvedena, jejich výslovnost, pokud jde o kvantitu, se však nepochybně shoduje s adjektivy, od nichž byla odvozena.

¹² Toto pravidlo se pochopitelně vztahuje i na kombinaci *-ní-*, ta se však v adjektivech, o nichž zde pojednáváme, nevyskytuje.

s. 52), výsledky našeho průzkumu tedy v tomto ohledu nejsou příliš překvapující. Dlouhé vokály se vyskytují nejvíce u starší generace, avšak rozdíly nejsou až na výjimky statisticky významné.

Zakončení *-ive*, *-ivum*

Slova se zakončeními *-ive*, *-ivum* (tj. latinismy s mírou integrace do češtiny menší než např. u výrazů zakončených na *-ivní/-ivně*) se ve výzkumu objevila pouze jednou, nelze tudíž stanovovat přesnější tendence, pouze je možné konstatovat, že potvrzují všeobecný trend preference krátkosti (*respektive* 99 % krátkých podob, *aktivum* 87 %), ač VSC (1978) připouštěla pouze vokál dlouhý. PČP (1994) tento trend respektují, u zakončení *-ive*, *-ivum* připouštějí dubletní výslovnost. Dlouhé vokály se objevují více u starší generace, avšak rozdíly nejsou statisticky významné. Zejména u těchto zakončení se podle našich zkušeností jeví jako pravděpodobné, že zatímco někteří posluchači by výskyt délky hodnotili např. jako projev archaičnosti, jiní by naopak krátkou variantu mohli považovat za expresivní nebo nářeční.

4 Zakončení s převahou dlouhého vokálu

Do této skupiny spadá pouze jediné zakončení, které je vzhledem k všeobecně převládající tendenci preferovat krátké vokály výjimečné. Jde o zakončení *-in* (zkoumaná slova: *benzin*, *vitamin*), u nějž v úzu naopak převládá realizace s dlouhým vokálem (krátký vokál se vyskytl v 7 %, *respektive* v 8 %), ačkoli PČP (1994) připouštějí jak výslovnostní, tak pravopisnou dubletu. Současný pozorovaný stav tak odpovídá spíše doporučení uvedenému ve VSC (1978), která kodifikovala ve výslovnosti pouze dlouhý vokál. Toto zakončení je také dalším dokladem toho, že vliv grafiky na výslovnost nelze vždy považovat za naprosto zásadní. V písmu je totiž možné v současnosti zaznamenat silné kolísání, případně mírnou převahu krátkého samohláskového písmene (v textech obsažených v korpusu ČNK SYN2009PUB je přibližný poměr variant *benzin/benzín* 1,5 : 1; *vitamin/vitamín* 1 : 1; srov. Štícha a kol., 2013, s. 49). Silný vliv na zvukovou podobu však tento faktor evidentně nemá – alespoň to platí u zkoumaných výrazů. Je nutné zdůraznit, že dané zakončení bylo ve výzkumu reprezentováno pouze dvěma slovy, takže výsledky není možné zevšeobecňovat (předpokládáme, že např. u nověji přejetých slov a/nebo u odborných termínů, jako jsou *heparin*, *pervitin* atp., by výsledky takto jednoznačné nebyly). Převažující výskyt dlouhého /i/ by se dal vysvětlit nejspíš příklonem k poměrně častému zakončení *-in* vyskytujícímu se frekventovaně i v domácí slovní zásobě (*čeledín*, *modřín*, *odstín*, *stydlín*), v českých toponymech (*Kolín*, *Bohumín*, *Manětín*) a v adaptovaných přejetých výrazech (*delfín*, *rubín*).

J. Hůrková (1995, s. 52) zmiňuje zakončení *-in* mezi těmi, u nichž údajně pokračuje tendence ke krátkosti; své tvrzení opírá o výsledky výzkumu výslovnostního úzu z let 1988–1989. Na rozdíl např. od zakončení *-iv*, *-iva*, *-ivní*, u nichž náš výzkum její konstatování potvrzuje, v případě zakončení *-in* se tento trend neprojevil.

5 Zakončení ve výslovnosti značně kolísající

Další skupinu tvoří zakončení *-ona* a *-inový*, u nichž pozorujeme v současném úzu značné kolísání, což odpovídá i tomu, že PČP (1994) u nich jak ve výslovnosti, tak v písmu připouštějí dubletu. Vzhledem k tomu, že daná zakončení v našem výzkumu reprezentovalo pouze jedno slovo (*sezona*, *benzinový*), nelze však tato zjištění generalizovat.

Zakončení *-ona*

Výraz *sezona* se řadí mezi ty, v nichž bylo v grafice až do roku 1993 kodifikováno výhradně dlouhé samohláskové písmeno (příčemž výslovnost byla dubletní), podle aktuálních PČP je v písmu i ve výslovnosti správná obojí podoba. Z výsledků výzkumu výslovnostního úzu vyplývá, že výslovnost skutečně kolísá – poměr mezi variantami je přibližně 3 : 2 ve prospěch dlouhého *ó*. U tohoto slova zaznamenáváme statisticky významný rozdíl mezi mluvčími z Prahy a z Brna (brněnští mluvčí realizují dlouhý *ó* častěji) a překvapivě i mezi mladou a starší generací – mladí do 40 let vyslovovali dlouhý vokál ve větší míře (sic!) než lidé nad 60 let.

Zakončení *-inový*

V případě odvozeného adjektiva *benzinový* je podíl obou variant vyrovnaný; dlouhý vokál, který VŠČ (1978) považovala za jediný spisovný, se objevil ve 49 % případů. Ve srovnání s převládající dlouhou podobou [benzi:n] se zde může projevat systémová tendence k vokalickému krácení při odvozování (srov. případy, v nichž je u odvozenin podle VŠČ, 1978, s. 54–55, náležitý jedině krátký vokál, např. *provizórium–provizorní*; srov. rovněž Hůrková, 1995, s. 56). Nelze však říci, že odvozování příponou *-ový* vede u přejatých slov automaticky k tendenci krátit předcházející vokál (tato přípona se také neuvádí v seznamu těch, které krácení obvykle způsobují), srov. např. adjektiva *citrónový*, *cukerínový*, *margarínový* apod.

6 Zakončení chovající se ve výslovnosti nejednotně

Na rozdíl od jiných zakončení, která se chovají ve zkoumaných výrazech poměrně podobně (tj. převažuje u nich buď výslovnost krátkého vokálu, nebo dlouhý vokál, nebo všechna zkoumaná slova daného zakončení značně kolísají), u slov zakončených na *-ura* a *-on* můžeme ve výslovnostním úzu pozorovat velice různorodé výsledky v závislosti na konkrétním slově.

Zakončení *-ura*

Na rozdíl od jiných zakončení, která se buď chovají ve zkoumaných výrazech poměrně jednotně, nebo je možné pro odlišnosti najít zjevné důvody a vysledovat určité tendence (srov. zakončení *-on* níže), výsledky pro zakončení *-ura* lze zatím vysvětlit jen stěží. Jak ukazuje tabulka 2, v některých výrazech kvantita silně kolísá (u slova *procedura* je dokonce poměr *ulú* takřka vyrovnaný), v některých naopak silně převažuje krátký vokál (*literatura* 95 %). Připomeňme, že zakončení *-ura* se vždy psalo s krátkým samohláskovým písmenem *u*, VŠČ (1978) kodifikovala ve výslovnosti pouze dlouhý vokál *ú*, PČP (1994) připouštějí v řeči dubletu. Zakončení *-ura* patřilo rovněž do skupiny, u níž již v polovině 80. let 20. století

rozhodla ortoepická komise o připuštění dublety v příští kodifikační příručce – ta však nebyla nikdy dokončena. Zamýšlená změna vycházela nejen z aktuálních výzkumů výslovnostní normy, ale také z připomínek odborné veřejnosti k ortoepické kodifikaci cizích slov z roku 1978 (srov. Buchtelová, 1985).

Zakončení -on

Zakončení *-on*, které v našem výzkumu mělo 14 různých výrazů, si zasluhuje podrobnější pozornost; nejedná se totiž o homogenní skupinu slov, která by se ve výslovnosti chovala podobně. To je dáno jejich původem, dobou přijetí do češtiny, významem atd., s čímž souvisí také jejich pravopisná stránka. Do roku 1993 byla některá z těchto slov kodifikována výhradně s dlouhým samohláskovým písmenem (*balkón, balón, citrón, kamión, pavilón, salón, stadión*), další se pak mohla psát dubletně (*milion/milión, penzion/penzión*), ostatní pak pouze s krátkým písmenem (*baron, elektron, patron, region, telefon*).

Autoři ortoepické kodifikace VSC (1978) chtěli patrně stanovit jednoduché pravidlo platné pro veškeré takto zakončené výrazy, proto u všech apelativ mužského rodu zakončených na *-on* stanovili výslovnost dubletní. Podle našeho názoru se však u některých slov typu *baron, elektron, patron* dlouhý vokál ve spisovné češtině pravděpodobně ani tehdy nevyskytoval natolik frekventovaně, aby zde byl k připuštění dublety relevantní důvod. Současná PČP (1994) v písmu a v souladu s tím i ve výslovnosti kodifikují dubletu u první a druhé skupiny (tj. u výrazů, které se původně psaly výhradně s dlouhým *ó* nebo které již i předtím měly dvojí podobu), u třetí skupiny slov je spisovná v písmu i v řeči pouze podoba s krátkým *o*.

Na počátku 90. let 20. století stanovila J. Hůrková (1995, s. 53–54), vycházejíc z průzkumu výslovnostního úzu provedeného na konci let 80., několik výraznějších tendencí, které bylo možno v mluvených projevech postihnout. Zároveň však konstatovala, že kvůli vysoké míře rozkolísanosti je obtížné stanovovat jakákoli obecně platná pravidla. Kolísání kvantity u *o* je podle ní dáno mj. tím, že v domácí slovní zásobě se dlouhé *ó* objevuje pouze výjimečně, a to v expresivních projevech, vzbuzuje dojem cizosti, a není tedy plnohodnotnou součástí českého vokálního systému.

Převahu krátkého *o* Hůrková shledává u slov francouzského původu (*akordeon*), u slov původu řeckého nebo latinského (*epiteton, mamon, kánon*) a ve skupině slov označujících syntetické látky (*silon*); výraznou tendenci ke krátkému vokálu mají podle Hůrkové také slova zakončená na *-fon (telefon), -gon (epigon), -tron (elektron)*. Naopak silně kolísání podle ní vykazují ty výrazy, u nichž PČP (1957) zavedla označování délky i v písmu (*balkón, balón, citrón* atd.).

Trendy, které popsala Hůrková, se naším výzkumem z velké části potvrzují. Z tabulky 1 zřetelně vyplývá, že nejvyšší míru kolísání vykazují skutečně výrazy, které se mezi lety 1957–1993 psaly výhradně s dlouhým *ó*, přičemž u žádného z nich nepřevažují podoby s dlouhým vokálem, např. u slova *balon* je však poměr

Zkoumaný výraz	Pravopis v období 1957–1993	Výslovnost podle VŠČ (1978)	Pravopis podle PČP (1994)	Výslovnost podle PČP (1994)	Výskyt [o] na základě výzkumu úzu 2014 (%)
balon	ó	o/o:	o/ó	o/o:	51 %
salon	ó	o/o:	o/ó	o/o:	55 %
balkon	ó	o/o:	o/ó	o/o:	58 %
stadion	ó	o/o:	o/ó	o/o:	59 %
citron	ó	o/o:	o/ó	o/o:	61 %
kamion	ó	o/o:	o/ó	o/o:	62 %
pavilon	ó	o/o:	o/ó	o/o:	63 %
penzion	o/ó	o/o:	o/ó	o/o:	63 %
milion	o/ó	o/o:	o/ó	o/o:	64 %
region	o	o/o:	o	o	77 %
telefon	o	o/o:	o	o	83 %
patron	o	o/o:	o	o	92 %
baron	o	o/o:	o	o	94 %
elektron	o	o/o:	o	o	96 %

Tabulka 1 Seznam zkoumaných výrazů se zakončením *-on* seřazených vzestupně podle míry zastoupení krátkého vokálu [o]

variant ve výslovnosti takřka vyrovnaný (51 % výskytů [balon] oproti 49 % [balo:n]). Nejméně podob s dlouhým vokálem (37 %) se v této skupině vyskytlo u apelativa *pavilon*, i zde však míru kolísání pokládáme za vysokou. Slova *penzion* a *milion*, u nichž již od roku 1957 byla kodifikována v písmu dubleta, vykazují srovnatelnou míru kolísání (63 % a 64 % ve prospěch krátkého *o*). Více podob s krátkým vokálem se objevilo u výrazů *region* (77 %) a *telefon* (83 %), ani zde však nelze hovořit o zanedbatelném podílu dlouhých podob, což je v částečném rozporu s tendencí uváděnou J. Hůrkovou (viz výše, srov. i pozn. 13). Pokud by se u takovýchto apelativ i ve výzkumu výslovnostní normy prokázalo, že se vyslovují nezřídka také s dlouhým *ó*, měla by se tato skutečnost při příští aktualizaci kodifikace zvážit. Naopak u slov *patron* (92 % krátce), *baron* (94 %), *elektron* (96 %) není k takovýmto úvahám důvod.

K vyjasnění situace s kolísáním kvantity v zakončení *-on* by bylo třeba zejména výzkumu současné noremní výslovnosti (tj. především u profesionálních mluvčích), který by zohledňoval větší množství takto zakončených výrazů, než bylo možné postihnout v našem průzkumu úzu. Na základě širších dat by se tak daly potvrdit, či naopak vyvrátit tendence stanovené J. Hůrkovou, ale i možné tendence další. V žádné odborné literatuře jsme se např. nesetkali s kritériem životnosti – jak je však zřejmé z tabulky 1, kolísání délky nastává zejména u výrazů rodu mužského neživotného, naopak životná jména *baron* a *patron* téměř nekolísají.

Vzhledem k tomu, že náš výzkum obsahoval pouze dva výrazy rodu mužského životného, nelze platnost hypotézy, že kritérium rodu má na kvantitu v zakončení *-on* vliv, zatím ani potvrdit, ani vyvrátit. Jeví se nám však jako pravděpodobné, že podoby s krátkým [o] budou silně převažovat i u dalších podstatných jmen mužských životných, jako např. *bizon, démon, epigon, gekon, gibbon, mormon, muflon*. Výjimku by pak zřejmě tvořila apelativa, v nichž před zakončením *-on* předchází samohláskové písmeno (*faraon, chameleon, postilion, šampion, škorpion, špion*); zde je dlouhé *ó* připuštěno i v písmu.¹³

Jako jednu z tendencí uvádí Hůrková (1995, s. 54) i to, že krátká samohláska se vyskytuje mj. ve sloech zakončených na *-tron*, a uvádí příklady *elektron, neutron* atd. Zakončení *-tron* má však např. i slovo *citron*, u něhož je podle našeho výzkumu poměr dlouhých a krátkých variant v úzu přibližně 3 : 2. Kromě životného výrazu *patron* jsou takto zakončeny zejména odborné termíny, které se užívají omezeně a pouze ve specifických kontextech (*betatron, cyklotron*) a v češtině se vyskytují kratší dobu než např. běžně rozšířený *citron*. Spíše než kombinace hlásek u tohoto zakončení tedy podle našeho názoru mají na výslovnost vliv jiné faktory (doba a způsob přijetí, význam, rozšíření).¹⁴

7 Výslovnost zakončení, v nichž je kodifikován výhradně krátký vokál, respektive krátké samohláskové písmeno

Ve výzkumu uzuální výslovnosti přejatých slov se vyskytlo několik výrazů s různorodými zakončeními (např. *-elium, -emie, -er, -or*), v nichž je a vždy byl v písmu – a až na jednu výjimku i ve výslovnosti – kodifikován pouze krátký vokál. Převážná část mluvčích také většinu těchto slov vyslovila s krátkým vokálem (u výrazu *strategie* se podoba [strate:gije] objevila pouze u 2 % respondentů; výraz *poezie* jako [poe:zije] vyslovila 4 % respondentů; výraz *trezor* jako [trezo:r] se vyskytl v 5% zastoupení). Není bez zajímavosti, že ve slově *akademie* byla VSČ (1978) jako jedinou z příruček kodifikována ve výslovnosti dubleta, avšak podobu [akade:mije] jsme paradoxně zachytili pouze jedinkrát, po zaokrouhlení je zde tedy 100% výskyt krátkého vokálu.

U takto ojedinělých výskytů není příliš smysluplné stanovovat, jak významnou roli zde hraje věk, vzdělání nebo původ mluvčích (zjištěné rozdíly většinou nebyly statisticky významné). Realizace délky může být podpořena např. snahou uplatnit v přejatých sloech příznakový dlouhý vokál, tj. především *ó*, také analogií s příbuznými slovy (*strategie–stratég*), tendencí vyjádřit jistou expresivitu, nejistotou způsobenou tím, že kvantita se v přejatých sloech někdy v písmu označuje, avšak jindy nikoli, atp. Někteří respondenti si

¹³ Dalším výrazem rodu mužského životného končícím na *-on*, u něhož je v písmu kodifikována dubleta, je *seladon*. Domníváme se, že pokud by se varianta [selado:n] v úzu hojněji vyskytovala, bude to způsobeno nejspíš vlivem expresivity, kterou s sebou toto slovo nese (srov. i stylistické hodnocení „expr.“ v SSSJČ a v NASCS).

¹⁴ Podobně Hůrková (1995, s. 54) uvádí, že krátký vokál výrazně převažuje u zakončení *-fon* a *-gon*. I zde se však domníváme, že se co do výslovnosti nejedná o homogenní skupiny a že výraznější roli hrají jiné faktory (srov. např. slova *telefon, vagon* versus *sulfon, argon*).

rovněž mohli zachovat některé nářeční prvky z oblastí, v nichž se narodili, případně odkud pocházeli jejich rodiče (podmínkou účasti bylo pouze to, aby byl dotyčný český rodilý mluvčí a v Praze, respektive v Brně žil nejméně posledních 10 let).

O něco častěji jsme dlouhý vokál zaznamenali u slova *penzijní*, a to ve 13 % (šlo o varianty [pend̥zi:j̥ni:], [pend̥zi:ni:], [penzi:j̥ni:], [penzi:ni:]), kde k jeho zvýšenému výskytu jistě přispívá následující sonora *j*, s níž navíc často splývá.

Jiná situace je u výrazů *evangelium* a *kontejner*. Ač ani u těchto slov nebyla nikdy připuštěna dubleta, z hlediska kodifikace jediný náležitý krátký vokál se vyskytl pouze v 53 %, respektive 64 % případů, jinak byly užity podoby typu [ʔevan̥ge:lium], [kontejne:r].¹⁵ U výrazu *evangelium* může ke kolísání kromě jiného přispívat např. dlouhý vokál ve slově *helium* nebo podobnost se slovy zakončenými na *-erium* (*mysterium/mystérium*, *klimakterium*), u nichž pravděpodobně výslovnost rovněž kolísá; u výrazu *kontejner* pak analogie s hojnými výrazy se zakončením *-ér* (*adaptér*, *ampér*, *interiér*), srov. rovněž poměrně časté pronikání podoby *kontejner* do psaného projevu. Pokud by se tendence k výraznému kolísání projevila i ve výzkumu výslovnostní normy, bylo by podle našeho názoru na místě připustit u slov tohoto typu jakožto spisovnou výslovnost dubletní, protože evidentně není pouze odrazem realizace nářeční, příznakové, závislé na věku či vzdělání atp. (rozdíly mezi jednotlivými skupinami respondentů nejsou statisticky významné).

8 Výslovnost zakončení, v nichž je kodifikován výhradně dlouhý vokál, respektive dlouhé samohláskové písmeno

Další skupinu s různorodými zakončeními tvoří slova, v nichž se kolísání v výslovnostním úzu vyskytlo u vokálu, který je v současnosti v písmu reprezentován výhradně dlouhým samohláskovým písmenem. Dalo by se tedy předpokládat, že díky vlivu grafiky zde bude docházet pouze k minimálnímu kolísání. Není tomu tak vždy: výraz *seriózní* se v podobě [serioz̥ni:] vyskytl ve 20 % případů, *ambiciózní* jako [ʔambicioz̥ni:] v 19 %, *diagnóza* jako [dijagnoza] u 16 % mluvčích (viz také tabulku 3). Jako jedno z možných se nabízí vysvětlení, že tato slova byla až do roku 1993 kodifikována s pravopisnou dubletou (*seriózní/seriosní*, *ambiciózní/ambiciosní*, *diagnóza/diagnosa*), čili zvláště u střední a starší generace mohly mít psané podoby s krátkým *o* vliv na výslovnost. Naše výsledky tuto domněnku částečně potvrzují, nejvyšší výskyt krátkých podob jsme zaznamenali u respondentů nad 60 let, avšak ne vždy se jedná o rozdíly statisticky významné. Dosažené vzdělání na toto kolísání nemělo vliv. Podobně kolísá

¹⁵ Dále se vyskytly varianty typu [ʔevan̥ge:lium, kontajne:r], které se od výše uvedených liší jinak než vokalicou délkou, pro účely tohoto příspěvku rozlišujeme pouze podoby s krátkým versus dlouhým vokálem bez ohledu na případné další rozdíly.

výslovnost výrazu *kritérium* (15 % podob [kriterijum]), které se od výše zmíněných však liší tím, že u něj VŠČ (1978) ve výslovnosti připouštěla dubletu *e/é* (ač v grafice bylo kodifikováno výhradně *é*). I zde však platí, že krátké podoby se v úzu vyskytují (statisticky významně) hojněji u střední a starší generace oproti mladým mluvčím.

Nižší míru kolísání jsme zaznamenali u výrazů *režisér* (11 % [režiser], případně [režizer]), *bariéra* (9 % [barijera]), *tragédie*¹⁶ (9 % [tragedije]), *prognóza* (7 % [prognoza]), *schéma* (7 % [sxema]), *inženýr* (5 % [ʔmženir], případně [ʔmžimir]), *vakcína* (4 % [vakcina]). I u těchto slov sledujeme vyšší zastoupení krátkých podob u střední a zejména u starší generace, rozdíly však nejsou vždy statisticky relevantní. Pokud jde o vzdělání, nemá zde tento faktor pravděpodobně žádný vliv; pouze minimální, většinou statisticky nevýznamné rozdíly lze najít, pokud porovnáme mluvčí z Prahy a z Brna (tendence ke krátkosti vykazují spíše Brňané).¹⁷

9 Vokalickeá kvantita mimo zakončení

Poslední skupinu, které se zde věnujeme, tvoří nesourodý soubor slov (z toho důvodu se jimi nebudeme zabývat příliš podrobně), které spojuje pouze fakt, že jsme u nich ve výzkumu výslovnostního úzu zaznamenali kolísání ve vokalickeé délce jinde než v zakončeních.

Naprostou převahu dlouhých vokálů můžeme pozorovat u výrazů *trénink* a *tréninkový* (pouze 6 %, respektive 9 % podob s [e]), u nichž je v písmu v současnosti kodifikováno výhradně dlouhé *é* (opět se potvrzuje, že krátké podoby vyslovují častěji starší mluvčí). Dále dlouhý vokál převládá u výrazů *minus* (94 % [mi:nus]) a *stadium* (90 % [sta:dijum]). Vzhledem k těmto výsledkům a k tomu, že se v praxi hojně vyskytují tyto výrazy v dlouhé podobě také v grafice (srov. tisíce dokladů každého z nich v korpusech ČNK SYN), stálo by jistě za úvahu, zda nepřipustit i tento způsob zápisu, který by byl v souladu s převládající výslovností.¹⁸ Tento proces již proběhl u slova *party* (89 % [pa:rti]), u něžž

¹⁶ Výraz *tragédie* byl zapojen do věty *Včerejší tragédie si vyžádala mnoho obětí*, kontext tedy mluvčím naznačoval význam ‚událost s nešťastným koncem‘, nikoli ‚drama s nesmířitelným konfliktem a tragickým závěrem, opak komedie‘. Užití slova v druhém ze zde jmenovaných významů by mohlo přinést výsledky poněkud odlišné.

¹⁷ Pro úplnost dodejme, že u výrazu *proza* se vyskytl pouze jeden mluvčí, který realizoval zkrácenou podobu [proza]; slovo *plakát* bylo dvakrát vysloveno jako [plagat] a jednou se vyskytla varianta [plakat], která představuje kuriózní (tvarovou) homonymii se slovesem *plakat*.

¹⁸ Pozoruhodný je rovněž zápis doporučené výslovnosti u hesla *stadium* v různých slovnících. Zatímco Slovník spisovného jazyka českého (1960–1971) uvádí přepis [-ády-], Slovník spisovné češtiny (1994) a Nový akademický slovník cizích slov (2005) mají jen [-dy-], což implikuje výslovnost podle grafiky, tj. krátce [stadijum]. Nedomníváme se, že by autoři těchto slovníků tuto podobu doporučovali, navíc jakožto jedinou, spíše jde o jeden z dokladů nejasnosti a nesystematičnosti při uvádění fonetických přepisů v českých lexikografických dílech (srov. Štěpánová, 2013a, s. 283).

PČP (1994) i Slovník spisovné češtiny (1994) doporučují pouze krátkou pravo-
pisnou podobu, Nový akademický slovník cizích slov (2005) již však uvádí obě
možnosti.¹⁹ Větší podíl krátkých variant jsme zaznamenali u výrazu *portfolio*,
avšak i zde (kodifikovaná) výslovnost délky převažuje (68 % [portfo:ljo]);
doklady na nekodifikovanou podobu psanou s dlouhým *ó* (*portfólio*) se v úzu
vyskytují sice méně často než výše zmíněné *minus* a *stádium*, jeho případné
připuštění by nejen respektovalo převažující výslovnost, ale bylo by i v souladu
s pravopisem příbuzného slova *fólie*.

Výrazné kolísání kvantity hlásky *a* vykazuje komponent *-market* ve zkou-
maných výrazech *supermarket* (66 % krátkých podob) a *hypermarket* (57 %
krátkých podob). Výslovnost [ma:rkɛt] může odrážet původní výslovnost dlou-
hého vokálu v angličtině, případně ji mluvčí mohou upřednostňovat i z jiných
důvodů (vyjádření expresivity atp.). Jako překvapivé se může jevit 27% zastou-
pení nekodifikované podoby [pena:lta], které by mohlo být způsobeno analogií
se slovy typu *penál*, *penále*.²⁰ Nezanedbatelný výskyt dlouhých podob byl pro-
kázán rovněž u výrazů *linie* ([li:nije] 25 %) a *unie* ([ʔu:nije] 23 %), u nichž
VŠČ (1978) i PČP (1994) připouštějí ve výslovnosti dubletu. Žádná z příruček
naopak neuvádí dlouhý vokál *ó* u slov *romský* ([ro:mski:] 22 %) a *Rom* ([ro:m]
18 %).²¹

Méně výrazné kolísání pozorujeme u slov *iont* (88 % podob s krátkým [o]) – tento výraz byl
vždy kodifikován s krátkým vokálem, avšak synonymní variantu *ion* doporučovala např.
VŠČ (1978) realizovat jako [ʔjo:n] či [jo:n]. U výrazu *palestinský* se podoba [palesti:nski:]
vyskytovala u 10 % mluvčích, a to zejména u starší generace (rozdíl oproti mladým res-
pondentům je statisticky významný). Dodejme, že PČP (1994) připouštějí u toponyma
Palestina ve výslovnosti dubletu *ilí*, což pravděpodobně platí i pro přihnázdované adjektivi-
vum *palestinský*. Zkoumané adjektivum *prima* a substantivum *klima* s dlouhým [i:] se rov-
něž statisticky významně vyskytly hojněji ve starší generaci oproti ostatním respondentům;
VŠČ (1978) tuto podobu kodifikovala jako jedinou spisovnou, novější zdroje ji však již
vůbec neuvádějí. Naprostou převahu krátkých výslovnostních podob lze dále konstatovat
u následujících výrazů, které byly do výzkumu zařazeny převážně kvůli sledování jiných
fonetických jevů (kolísající vokály jsou vyznačeny tučně): *holding*, *asijský*, *zoologický*,
marketingový, *anonymní*, *resort*, *taxikář*, *demokracie*, *dekret*.

¹⁹ Zápis *párty* je nejen v souladu s převažující výslovností, ale může zamezit homonymií s ně-
kterými pády od výrazu *parta*. K významové nejasnosti dochází např. v refrénu písně *Žádný party*
od G. Osvaldové (interpretováno L. Bílou): „Žádný party, alkohol a sparty, že ví, jak to chodí, co se
pro mě hodí, vždycky táta řek’ a já měla jsem vztek.“

²⁰ Nejčastěji se podoba [pena:lta] vyskytuje u starší generace (rozdíl oproti mladým mluvčím je
statisticky významný), naopak např. vliv genderu prokázán nebyl.

²¹ Výraz *Rom* označující příslušníka romské národnosti nepovažujeme pro naše účely za typické
vlastní jméno (srov. také např. psaní těchto pojmenování s malým počátečním písmenem v ruštině),
proto jsme jej do této analýzy zařadili.

10 Diskuse a závěr

Ve srovnání s výzkumy z 2. poloviny 20. století (viz Hůrková, 1995) naše výsledky ukazují, že v češtině pokračuje v přejetých slovech silná tendence preferovat ve výslovnosti krátké vokály.²² Např. u frekventovaného a produktivního zakončení *-ivní* ještě v 70. letech uváděla ortoepická kodifikace pouze podobu [i:vňi:], v 90. letech byla PČP připuštěna dubleta [i:vňi:], [ivňi:]. Aktuální výzkum prokázal v úzu naprostou převahu (cca 98 %) podob [ivňi:]. Tato tendence se však neprojevuje všude, např. u zakončení *-in* i nadále ve více než 90 % převažují podoby [i:n], ačkoli se i zde předpokládalo rozšíření krátkých variant (srov. Hůrková, 1995, s. 52). Vyskytují se dokonce i tendence zcela opačné, např. u slova *kontejner* a *evangelium* slovníky podoby s dlouhým vokálem v zakončeních (tj. [e:r], [e:lɨjum]) nezachycují, výzkum však prokázal jejich značný výskyt (kolem 40 % případů).

Je evidentní, že na vokalickou kvantitu v češtině má u mnoha výrazů vliv věk respondentů (ne vždy však starší generace upřednostňuje dlouhý vokál, vyskytly se i opačné tendence, srov. např. slovo *sezona*). U některých výrazů se projevily také odlišnosti, pokud srovnáme regionální původ mluvčích (Praha versus Brno), avšak tento faktor se neprojevuje příliš výrazně. Ještě menší vliv zaznamenáváme u faktoru vzdělanosti a žádné rozdíly nevykazuje srovnání výslovnosti mezi muži a ženami. Naopak výrazněji se u některých skupin výrazů (srov. např. zakončení *-on*) projevují vlastnosti, jako jsou doba a způsob přijetí slova do češtiny, lexikální význam, frekvence a sféra užití, vliv expresivity, vliv gramatických kategorií (např. životnost u maskulin) atp. Zvláště tyto faktory je tedy potřebné při dalších výzkumech řádně zohlednit a dbát na dostatečný, vyvážený a vhodný výběr zkoumaných výrazů.

Jak dokládají dotazy z jazykové poradny ÚJČ AV ČR (srov. Štěpánová, 2013b), uživatelé češtiny si kolísání vokalické kvantity v cizích slovech všímají a zajímají se, které z podob jsou noremní (spisovné). Provedený výzkum úzu sice na tyto otázky uspokojivou odpověď nedává, avšak po mnohaleté přestávce, kdy nebyly žádné rozsáhlejší analýzy české výslovnosti realizovány, poskytuje alespoň základní přehled o současné situaci v této oblasti, neméně významný je pak i přínos metodologický (viz Duběda – Havlík – Jílková – Štěpánová, 2014). Je však potřebné vokalickou kvantitu podrobit ještě důkladnějšímu a systematictějšímu zkoumání; aktuální výzkum se nespécializoval na žádný konkrétní fonetický jev, zkoumané výrazy byly vybrány na základě textové frekvence.

²² Silnou rozkolísanost ve vokalické kvantitě a tendenci vyslovovat krátké vokály u zakončení přejetých slov však konstatoval již F. Daneš na konci 40. let 20. století (ve srovnání se stavem předválečným, viz Daneš, 1948).

Lze očekávat, že podobně jako v úzu bude vokalická kvantita (zvláště u některých zakončení) silně kolísat i ve výslovnosti noremní. U kolísajících skupin by podle našeho názoru byla marná snaha prosazovat jednotnou výslovnost bez dublet, dále pak vyžadovat zachovávání původních délek v zakončeních pocházejících z latiny/řečtiny atp. Rozkolísanost vokalické kvantity zejména v zakončeních nezpůsobuje komunikační obtíže, distinktivní funkci zde tedy samohlásková délka buď neplní vůbec, nebo jen značně oslabeně; rozdíl v délce samohlásky rozlišuje dané výrazy pouze např. z hlediska stylistického, nikoli významově. Pro lexikografickou praxi však bude nutné učinit rozhodnutí, zda pro jednotlivá zakončení zvolit zcela jednotný přístup (o takové sjednocení usilovala ortoepická kodifikace VSC, 1978), nebo zda posuzovat každé slovo zvlášť. Oba přístupy mají svá úskalí: první vede k tomu, že u některých výrazů se připustí rovněž neuzální, respektive málo časté podoby; nevýhodou druhého postupu je nutnost provést rozsáhlé výzkumy i u málo frekventovaných slov, a zejména nemožnost vytvořit jednotná pravidla. Jako schůdná a účelná cesta se nabízí kombinace obou postupů. Domníváme se, že obdobný přístup ke kodifikaci rozkolísaných výslovnostních jevů zastával např. F. Daneš,²³ jehož zásluhy v oblasti české fonetiky včetně ortoepie bychom chtěli připomenout i tímto příspěvkem. Smutnou náhodou byl článek dokončen právě v době, kdy nás František Daneš navždy opustil.

²³ Srov. např. obecné ortoepické upozornění v závěru textu o výslovnosti přejatých slov (Daneš, 1965, s. 171): „Každému, kdo se podrobněji, na rozsáhlejším materiálu, zabýval zkoumáním současné ortoepické normy cizích slov v češtině, je zřejmé, že je v ní značná rozkolísanost a nepravidelnost. Proto kodifikace takové normy musí být velmi uvážlivá, nemá-li se stát brzdou ve skutečném postupném ustalování normy, nemá-li ji ještě více rozkolísávat, místo aby ji perspektivně sjednocovala. A takové nebezpečí skrývá v sobě každý kodifikační postup, který řeší výslovnost každého slova izolovaně, případ od případu. Soudím, že v dané situaci nestačí jen zjišťování výslovnostního obyčeje u jednotlivých slov, nýbrž neméně důležité, ne-li důležitější, je hledat obecné zákonitosti nebo tendence, které jsou za těmito jednotlivými jevy skryty. Ve vlastní kodifikaci je pak zapotřebí pokud možno podřizovat jednotlivá slova zjištěné zákonitosti nebo tendenci, tedy někdy i „obětovat“ jednotlivost ve prospěch celkové perspektivy. Tento strukturální, jazykově systémový zřetel je, soudím, nutno nadřazovat vnějšímu požadavku shody s výslovností v původním jazyce. (To se ovšem netýká snad jen jevu, o němž v našem článku šlo. Domnívám se, že zejména uspokojivé vyřešení kvantity (délky) samohlásek v cizích slovech vyžaduje v dnešní jazykové situaci značně obecný pohled a výrazně perspektivní celkové řešení.) Chápeme-li jazyk dynamicky, jako „systém v pohybu“ a vidíme-li ideální stav jazyka v jeho „pružné stabilitě“ (a to bychom obojí měli), pak ovšem musíme počítat i v ortoepii s jistým počtem „dvojvarů“ (dublet) a s jejich stylistickým rozlišením. Jen tak může kodifikace překonat strnulost a stát se pomocníkem jazyka na jeho cestě k pružné stabilitě i v oblasti ortoepie.“ V pozdějším článku (1977) o základních otázkách kodifikace modifikoval Daneš hierarchii jednotlivých kritérií pro hodnocení spisovnosti jazykových jevů takto: 1) noremnost, 2) adekvátnost (přiměřenost) k funkcím, 3) systémovost.

Zkoumaný výraz	Kolísaající část	Pravopis v období 1957–1993	Výslovnost podle VSC (1978)	Pravopis podle PČP (1994)	Výslovnost podle PČP (1994)	Výskyt krátkých vokálů
strategie	egie	e	e	e	e	98 %
evangelium	elium	e	e	e	e	53 %
akademie	emie	e	e/e:	e	e	100 %
kontejner	er	e	e	e	e	64 %
bakterie	erie	e/é	e/e:	e/é	e/:	97 %
baterie	erie	e	e/e:	e	e	100 %
galerie	erie	e/é	e/e:	e/é	e/:	97 %
poezie	ezie	e	e	e	e	96 %
pyramida	ida	i	i/i:	i	i	96 %
penzijní	ijní	i	i	i	i	87 %
benzín	in	i/í	i:	i/í	i/i:	7 %
vitamin	in	i/í	i:	i/í	i/i:	8 %
benzínový	inový	i/í	i:	i/í	i/i:	51 %
archiv	iv	i/í	i:	i/í	i/i:	81 %
detektiv	iv	i	i:	i	i/i:	96 %
kolektiv	iv	i	i:	i	i/i:	96 %
motiv	iv	i	i:	i	i/i:	98 %
administrativa	iva	i	i:	i	i/i:	86 %
alternativa	iva	i	i:	i	i/i:	95 %
iniciativa	iva	i	i:	i	i/i:	78 %
lokomotiva	iva	i	i:	i	i/i:	98 %
respektive	ive	i	i:	i	i/i:	99 %
aktivně	ivně	i	i:	i	i/i:	98 %
definitivně	ivně	i	i:	i	i/i:	94 %
efektivně	ivně	i	i:	i	i/i:	98 %
intenzivně	ivně	zí/sí	i:	i/í	i/i:	99 %
negativně	ivně	i	i:	i	i/i:	97 %
pozitivně	ivně	i	i:	i	i/i:	98 %
relativně	ivně	i	i:	i	i/i:	100 %
agresivní	ivní	i/í	i:	i/í	i/i:	97 %
aktivní	ivní	i	i:	i	i/i:	98 %
alternativní	ivní	i	i:	i	i/i:	99 %
atraktivní	ivní	i	i:	i	i/i:	99 %
definitivní	ivní	i	i:	i	i/i:	96 %
efektivní	ivní	i	i:	i	i/i:	98 %
fiktivní	ivní	i	i:	i	i/i:	99 %
intenzivní	ivní	zí/sí	i:	i/í	i/i:	99 %

kolektivní	ivní	i	i:	i	i/i:	98 %
konzervativní	ivní	i	i:	i	i/i:	100 %
masivní	ivní	i/i	i:	i/i	i/i:	97 %
naivní	ivní	i	i	i	i	100 %
objektivní	ivní	i	i:	i	i/i:	99 %
pasivní	ivní	i/i	i:	i/i	i/i:	97 %
pozitivní	ivní	i	i:	i	i/i:	98 %
preventivní	ivní	i	i:	i	i/i:	98 %
primitivní	ivní	i	i:	i	i/i:	97 %
relativní	ivní	i	i:	i	i/i:	99 %
subjektivní	ivní	i	i:	i	i/i:	97 %
aktivum	ivum	i	i:	i	i/i:	87 %
metoda	oda	o	o/o:	o	o	97 %
filozofie	ofie	o	o	o	o	99 %
archeolog	og	o	o/o:	o	o	99 %
katalog	og	o	o/o:	o	o	99 %
pedagog	og	o	o/o:	o	o	97 %
psycholog	og	o	o/o:	o	o	96 %
analogie	ogie	o	o	o	o	97 %
autonomie	omie	o	o	o	o	96 %
ekonomie	omie	o	o	o	o	99 %
sezona	ona	ó	o/o:	o/ó	o/o:	40 %
filharmonie	onie	o	o/o:	o	o	92 %
harmonie	onie	o	o/o:	o	o	98 %
symfonie	onie	o	o/o:	o	o	96 %
trezor	or	o	o	o	o	95 %
historie	orie	o	o	o	o	100 %
kategorie	orie	o	o/o:	o	o	98 %
teorie	orie	o	o/o:	o	o	99 %
agentura	ura	u	u:	u	u/u:	85 %
architektura	ura	u	u:	u	u/u:	87 %
infrastruktura	ura	u	u:	u	u/u:	78 %
literatura	ura	u	u:	u	u/u:	95 %
procedura	ura	u	u:	u	u/u:	56 %
kulturní	urní	u	u	u	u	98 %

Tabulka 2 Seznam výrazů zařazených do výzkumu úzu (2014) s možným kolísáním vokální délky v zakončeních; v posledním sloupci je uvedena míra zastoupení podob s krátkým vokálem (tabulka je uspořádána abecedně podle zakončení a nejsou v ní zahrnuty výrazy se zakončením *-on*, které obsahuje tabulka 1, a rovněž neuvádí slova se zakončeními zapisovanými výhradně s dlouhým samohláskovým písmenem, jež jsou zařazena do tabulky 3).

Zkoumaný výraz	Kolisající část	Pravopis v období 1957–1993	Výslovnost podle VŠČ (1978)	Pravopis podle PČP (1994)	Výslovnost podle PČP (1994)	Výskyt krátkých vokálů
plakát	át	á	a:	á	a:	1 %
tragédie	édie	é	e:	é	e:	9 %
schéma	éma	é	e:	é	e:	7 %
režisér	ér	é	e:	é	e:	11 %
bariéra	éra	é	e:	é	e:	9 %
kritérium	érium	é	e/e:	é	e:	15 %
vakcína	ína	í	i:	í	i:	4 %
inženýr	ýr	ý	i:	ý	i:	5 %
diagnóza	óza	óz/os	o:	óz	o:	16 %
prognóza	óza	óz/os	o:	óz	o:	7 %
próza	óza	óz/os	o:	óz	o:	0 %
ambiciózní	ózní	óz/os	o:	óz	o:	19 %
seriózní	ózní	óz/os	o:	óz	o:	20 %

Tabulka 3 Seznam výrazů zařazených do výzkumu úzu (2014) s možným kolísáním vokálické délky v zakončeních, v nichž je kodifikován výhradně dlouhý vokál, respektive dlouhé samohláskové písmeno; v posledním sloupci je uvedena míra zastoupení podob s krátkým vokálem (tabulka je uspořádána abecedně podle kolísající samohlásky).

LITERATURA

- BUCHTELOVÁ, R. (1985): Zasedání ortoepické komise Ústavu pro jazyk český ČSAV. *Jazykovědné aktuality*, 22, s. 93–94.
- BUCHTELOVÁ, R. (1986): Zasedání ortoepické komise Ústavu pro jazyk český ČSAV. *Jazykovědné aktuality*, 23, s. 74–75.
- Český národní korpus – SYN (2010–2013) [online]. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK. Cit. 2015-03-06. <<http://www.korpus.cz>>.
- DANEŠ, F. (1948): Několik poznámek o spisovné výslovnosti. *Slovo a slovesnost*, 10, s. 173–176.
- DANEŠ, F. (1965): K výslovnosti znělých souhlásek v přejatých slovech. *Naše řeč*, 48, s. 161–171.
- DANEŠ, F. (1977): K dvěma základními otázkám kodifikace. *Naše řeč*, 60, s. 3–13.
- DUBĚDA, T. – HAVLÍK, M. – JÍLKOVÁ, L. – ŠTĚPÁNOVÁ, V. (2014): Průzkum výslovnostního úzu u výpůjček a cizích vlastních jmen – metodologické otázky. *Jazykovědné aktuality*, 51, s. 125–141.
- HŮRKOVÁ, J. (1995): *Česká výslovnostní norma*. Praha: Scientia.
- NOVOTNÁ-HŮRKOVÁ, J. (1983): *Výslovnostní norma v uměleckém přednesu*. Praha: SPN.
- Nový akademický slovník cizích slov* (2005). Praha: Academia.
- Pravidla českého pravopisu* (1957). Praha: ČSAV.
- Pravidla českého pravopisu* (1994). Praha: Academia.
- Příruční slovník jazyka českého* (1935–1957). Praha: Státní nakladatelství / SPN.

- Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost* (1994). Praha: Academia.
- Slovník spisovného jazyka českého* (1960–1971). Praha: Nakladatelství ČSAV.
- STICH, A. (1982): Výslovnostní kodifikace přejaté slovní zásoby. *Naše řeč*, 65, s. 86–101.
- ŠTĚPÁNOVÁ, V. (2013a): Pojetí výslovnosti v českých výkladových slovnících (výzva k diskusi). *Slovo a slovesnost*, 74, s. 279–297.
- ŠTĚPÁNOVÁ, V. (2013b): Výslovnost cizích slov, vlastních jmen, zkratek a některé další fonetické dotazy v jazykové poradně. *Naše řeč*, 96, s. 117–140.
- ŠTÍCHA, F. a kol. (2013): *Akademická gramatika spisovné češtiny*. Praha: Academia.
- TĚŠITELOVÁ, M. – PETR, J. – KRÁLÍK, J. (1986): *Retrográdní slovník současné češtiny*. Praha: Academia.
- VOLÍN, J. (2007): *Statistické metody ve fonetickém výzkumu*. Praha: Epoque.
- Výslovnost spisovné češtiny. Výslovnost slov přejatých. Výslovnostní slovník* (1978). Romportl, M. a kol. (eds.). Praha: Academia.

Ústav pro jazyk český AV ČR
Letenská 4, 118 51 Praha 1
stepanova@ujc.cas.cz